

Jerzy Gaul

JÓZEF PIŁSUDSKI I POLSKI RUCH NIEPODLEGŁOŚCIOWY WOBEC CESARZA KAROLA I HABSBURGA

Józef Piłsudski, przywódca ruchu niepodległościowego przed wybuchem I wojny światowej¹, miał jasną wizję rozwiązania sprawy polskiej. Najważniejszym celem było odzyskanie przez Polskę niepodległości po latach niewoli, dlatego zwycięska walka przeciw mocarstwom zaborczym musiała się toczyć w wymiarze wojskowym w celu utworzenia polskiej siły zbrojnej i politycznym - odbudowy państwowości. Aby państwo polskie nie było sezonowe, powinno być włączone do systemu zachodnioeuropejskiego poprzez sojusze i ustrój polityczny. Piłsudski nie zapominał o wymiarze cywilizacyjnym racji stanu i pragnął przekształcić Polskę w bastion wartości zachodnich na Wschodzie, w nawiązaniu do tradycji I Rzeczypospolitej. Piłsudski walczył nieustępliwie o ideały przeciw państwom zaborczym i dokonywał trudnych wyborów orientacyjnych w zgodzie z racją stanu. Po wybuchu Wielkiej Wojny Piłsudski stanął po stronie państw centralnych przeciwko Rosji, największemu wrogowi związanemu z cywilizacją azjatycką. Zrealizowanie polskich interesów w sojuszu z Austro-Węgrami i Niemcami nie było łatwe, ale było prowadzone w oparciu o wspólne zachodnie wartości cywilizacyjne (sprawiedliwość, praworządność, pluralizm, tolerancję)².

W zmaganiach o odzyskanie niepodległej Polski Piłsudski napotkał licznych adwersarzy. Niektórzy z nich nosili królewskie korony. Należał do nich ostatni cesarz Austro-Węgier Karol I³. Trudno wyobrazić sobie większy kontrast między Piłsudskim - wodzem i późniejszym dyktatorem, i Karolem I Habsburgiem - cesarzem, wyniesionym na ołtarze. Pomimo przeciwieństw, wiele ich łączyło, ponieważ troskę o bezpieczeństwo państwa i obywateli rozumieli w powiązaniu z wyższymi wartościami, a nie tylko z doraźnymi interesami.

Karol Habsburg zetknął się z Polakami w Kołomyi w Galicji Wschodniej służąc w 7. pułku dragonów. Po zamachu 28 czerwca 1914 r. w Sarajewie na arcyksięcia Franciszka Ferdynanda

¹ J. Gaul, *The Austro-Hungarian Empire and its political Allies in the Polish Kingdom 1914-1918*, [w:] *Der Erste Weltkrieg und das Ende der Donaumonarchie*, A. Gottsmann (Hrsg.), Wien 2007, s. 204-205, 215-221.

² J. Gaul, 2019, *Przez zaborczą Austrię do niepodległej Polski. Wojskowy, polityczny i cywilizacyjny wymiar polskiej racji stanu 1867-1918*, „Przegląd Wschodni”, t. 15, 2019, nr 2, s. 235-271.

³ G. Kucharczyk, *Ostatni cesarz. Bł. Karol I Habsburg*, Poznań 2004; J. Gaul, *Karol I Habsburg – ostatni cesarz Austro-Węgier*, „Przegląd Powszechny”, nr 5, 2006, s. 82-93.

Karol został następcą tronu, a po wybuchu wojny wyruszył na front. Podobnie postąpił Piłsudski, który walczył z Rosjanami w Królestwie Polskim, początkowo na czele utworzonych przed wojną z pomocą Austrii oddziałów strzeleckich, od jesieni 1914 r. stał na czele I pułku, później I Brygady Legionów Polskich, które powstały za zgodą cesarza Franciszka Józefa. Piłsudski, który reprezentował radykalne skrzydło obozu niepodległościowego, ze względów taktycznych oświadczył w liście z 1 września 1915 r. do prezesa Naczelnego Komitetu Narodowego [NKN] Władysława Jaworskiego, że politycznym celem – minimalnym - w tej wojnie było dla niego połączenie Galicji i Królestwa Polskiego w składzie monarchii austro-węgierskiej, co odpowiadało rozwiązaniu austro-polskiemu⁴.

W sierpniu 1914 r. następca tronu Karol razem z 1. pułkiem huzarów znalazł się na froncie w Galicji. Później na polecenie cesarza Franciszka Józefa, pełnego obaw o życie następcy tronu, wizytował oddziały wojskowe. Dzięki temu w marcu 1915 r. doszło w Jędrzejowie do spotkania Naczelnego Wodza arcyksięcia Fryderyka i następcy tronu Karola z przedstawicielami c. i k. armii. W ich gronie znalazł się także Piłsudski, doceniany przez wielu generałów za swoje osiągnięcia wojskowe. Dostojni goście z uznaniem odnieśli się do pracy bojowej Legionów, wyróżniając Brygadiera, jak pisał płk. Władysław Sikorski, „ostentacyjnie przed wszystkimi generałami austriackimi”⁵. Na zdjęciu zrobionym tego dnia widać uśmiechniętego Piłsudskiego, zazwyczaj obnoszącego się z miną marsową, podczas rozmowy z Naczelnym Wodzem⁶. Pomimo życzliwego potraktowania, w liście z 27 marca do prezesa NKN Jaworskiego Piłsudski skrytykował stanowisko władz austro-węgierskich w sprawie wojska polskiego. Pisał on, że największą przeszkodą była Austria, „starannie opóźniająca” jego dalszy rozwój⁷. Bezskuteczne próby połączenia wszystkich oddziałów legionowych i uzyskania zgody na utworzenie politycznej reprezentacji ziem zaboru rosyjskiego doprowadziły Piłsudskiego na znak protestu do złożenia latem 1916 r. dymisji z Legionów, przyjętej przez władze austro-węgierskie. Powołując się na honor żołnierza polskiego, który stanowił ważny element jego imponderabiliów, odmówił dalszej rozbudowy Legionów, skoro szafarzem ich krwi były nieskore do kompromisu władze państw centralnych, a nie polski rząd

⁴ J. Piłsudski, *Korespondencja 1914-1917*, Londyn 1984, s. 75-83.

⁵ *Listy Władysława Sikorskiego do Władysława L. Jaworskiego i Prezydium Naczelnego Komitetu Narodowego (1914-1919)*, oprac. oraz wstęp Z. Kosiński, Z. Pietrzyk, Kraków 1987, s. 86; W. Jędrzejewicz, J. Cisek, *Kalendarium życia Józefa Piłsudskiego 1867-1935*, t. I, Kraków-Łomianki 2006, s. 404-405.

⁶ J. Gaul, *Czarno-żółty miraż. Sprawa Józefa Piłsudskiego w monarchii habsburskiej 1896-1918*, Warszawa 2018, s. 141-142.

⁷ W. Jędrzejewicz, J. Cisek, *Kalendarium*, t. I, s. 404.

i sejm. Utworzenie Królestwa Polskiego na mocy aktu 5 listopada 1916 r. skłoniło Piłsudskiego do rozpoczęcia działalności politycznej za zgodą c. i k. władz w Tymczasowej Radzie Stanu (TRS) w celu rozbudowy wojska polskiego, tym razem bardziej we współpracy z Niemcami niż z Austriakami.

Po śmierci cesarza Franciszka Józefa nowy władca Karol I zmierzył z licznymi trudnościami trapiącymi monarchię. Do najważniejszych zadań cesarz zaliczył, obok szybkiego osiągnięcie pokoju, zapewnienie ludowi godnych warunków życia w spokoju i porządku. Karol był zwolennikiem pokoju, a sprawował rządy w czasie wojny, był też reformatorem, a zmagał się z konserwatyzmem austriackich warstw rządzących. Cesarz Karol różnił się od polityczno-wojskowych elit austriackich i niemieckich podejściem do rozumienia racji stanu. Nie zadawał się realizowaniem doraźnych interesów monarchii, lecz starał się wzbogacić *Realpolitik* o wartości moralne, takie jak pokój i sprawiedliwość. W swoim manifeście w listopadzie 1916 r. zapewniał o staraniach znalezienia honorowego rozwiązania, aby zakończyć wojnę. Kierując się przesłankami moralnymi cesarz Karol I odnosił się krytycznie do metod stosowanych przez wojskowe władze niemieckie, np. nieograniczonej wojny podwodnej, bo dostrzegł niebezpieczeństwo dla państw centralnych związanych z przystąpieniem do wojny Stanów Zjednoczonych. Nie akceptował używania przez Niemców gazów bojowych w bitwie pod Caporetto we Włoszech jesienią 1917 r. i zakazał ich stosowania przez oddziały armii austro-węgierskiej. Sprzeciwiał się niszczeniu centrów kultury i odmówił bombardowania Wenecji przez lotnictwo austro-węgierskie.

Karol I uważał, że kontynuowanie wojny doprowadzi do upadku Europy i w kwietniu 1917 r. apelował do cesarza Wilhelma II o zawarcie pokoju, występując z pozycji męża stanu, który nie może być ślepy i głuchy na występującą wśród ludności głęboką desperację. Obawiał się, że jeśli monarchowie nie doprowadzą do pokoju, uczynią to ludy ponad ich głowami⁸. Pokojowe inicjatywy cesarza i jego polubowne gesty spotkały się z krytyką ze strony kół politycznych i wojskowych. Wojskowi wierzyli w końcowe zwycięstwo, a politycy mieli nadzieję na podboje lub odzyskanie utraconych terenów.

Cesarz Karol I musiał też zmierzyć się ze sprawą polską. Pod koniec 1914 r. uważał on, że jeśli powstanie państwo polskie, to tylko w postaci państwa buforowego (*Pufferstaat*), a jego

⁸ P. Broucek, *Karl I (IV). Der politische Weg des letzten Herrschers der Donaumonarchie*, Wien-Köln-Weimar 1997, s. 116.

władcą winien być jeden z braci jego żony Zyty Burbon-Parma. Karol był przekonany, że wszyscy Polacy, bez względu na to czy pochodzili z Rzeszy Niemieckiej czy z Austrii, będą ciężyli do tego państwa i w konsekwencji stosunki we wschodnich prowincjach granicznych monarchii będą gorsze niż przed wojną. Karol nie wykluczał możliwości, że Austriacy musieliby odstąpić część swoich prowincji wschodnich na rzecz państwa polskiego, a Rosjanie robiliby wszystko, aby je przeciągnąć na swoją stronę, a potem jako najwięksi protektorzy Polaków wystąpić przeciw Austrii⁹. Gdy Karol objął tron, rozwiązanie austro-polskie znalazło się w impasie wskutek obstrukcji ze strony Niemiec, które dążyły do ustanowienia buforowego państwa polskiego związanego z Rzeszą.

Na początku lutego 1917 r. Piłsudski, który w grudniu 1914 r. spotkał się z cesarzem Franciszkiem Józefem¹⁰, uzyskał kolejną szansę zaprezentowania swoich poglądów na dworze cesarskim¹¹. Wielką rolę w zaaranżowaniu audyencji u cesarza Karola I odegrał Ernest Habicht, kierownik Biura Prezydialnego NKN w Wiedniu, który uzyskał pomoc arcyksięcia Karola Stefana (brata arcyksięcia Fryderyka)¹². Z pewnością do udziału Karola Stefana w zorganizowaniu tej audyencji przyczynił się fakt, że był kandydatem do korony polskiej nie tylko środowisk konserwatywnych Galicji. Piłsudski w rozmowie z ppłk. Arthurem Hausnerem, szefem sztabu Militärgeneralgouvernement (MGG) w Lublinie, pod koniec listopada 1916 r. nie wykluczył także poparcia kandydatury Karola Stefana na króla Polski¹³. Spotkanie polskiego wodza i austriackiego cesarza owiane jest mgłą tajemnicy. Reakcja polityków polskich była wyjątkowo powściągliwa. Prezes Jaworski skwitował je 10 lutego jednym zdaniem, w którym wyczuć można nutę zazdrości: „Czytam dzisiaj, że Piłsudski był u cesarza. [...] Ciekawy jestem, czy ja zostanę powołany”¹⁴. Inni politycy polscy też milczeli jak zakłęci. Wydarzenie to pozostało bez większego echa także w prasie polskiej¹⁵. Audyencja u cesarza Karola nie

⁹ *Kaiser Karl, Persönliche Aufzeichnungen, Zeugnisse und Dokumente*, herausgegeben von Erich Feigl, Wien-München 1984, s. 116.

¹⁰ J. Gaul, *Czarno-żółty miraż*, s. 130-132.

¹¹ Wydarzenie to miało miejsce między 1 a 10 lutego 1917. Zob. W. Jędrzejewicz, J. Cisek, *Kalendarium*, t. II, s. 47-48.

¹² W. L. Jaworski, *Diariusz 1914-1918*, wybór i oprac. M. Czajka, Warszawa 1997, s. 163; W. Jędrzejewicz, J. Cisek, *Kalendarium*, t. II, s. 48; L. Biliński, *Wspomnienia i dokumenty*, t. I, Warszawa 1924, s. 299; J. Gaul, *Czarno-żółty miraż*, s. 264.

¹³ A. Hausner, *Die Polenpolitik der Mittelmächte und die österreichisch-ungarische Militärverwaltung in Polen während des Weltkrieges*, Wien 1935, s. 113; idem, *Józef Piłsudski o budowie wojska polskiego i Radzie Stanu*, „Niepodległość”, t. 19, 1939, z. 51, s. 91-95.

¹⁴ W. L. Jaworski, *Diariusz*, s. 163.

¹⁵ Audyencji Piłsudskiego u cesarza Karola nie poświęcił ani jednego słowa konserwatywny, krakowski „Czas”.

doprowadziła do przetomu i nie zmieniała zapatrywań Piłsudskiego. W liście do Habichta z 13 lutego 1917 r. skrytykował ostro politykę austriacką z powodu daleko idącej dwuznaczności względem tworzącej się państwowości polskiej, powodującej, że wielu Polaków, przyjaciół Austrii, skłaniało się w stronę Niemców, gdyż ci wyraźniej stali na gruncie tworzenia państwa polskiego¹⁶.

Trudno przesądzać czy był to efekt spotkania z Piłsudskim, ale na początku kwietnia 1917 r. cesarz Karol wyraził życzenie uwolnienia internowanych obywateli Królestwa Polskiego oraz cofnięcia zakazu zmiany miejsca ich pobytu. Wolę monarchy wykonano, ale wywiad austriacki uznał, że niebezpieczni dla państwa ludzie nie będą skłonni okazać wdzięczności i w związku z tym rozciągnięto nad nimi nadzór policyjny, co obciążało i tak już bardzo zajęty kontrwywiad¹⁷. Zdobyciu zaufania społecznego służyła ogłoszona 2 lipca 1917 r. amnestia, będąca nie tylko gestem humanitarnym, ale także ważnym sygnałem politycznym dla ludów słowiańskich, gdyż obejmowała takie „przestępstwa”, jak zdradę, obrazę majestatu czy zakłócenie porządku publicznego. Kolejnym gestem wobec Polaków była podjęta przez cesarza Karola próba poprawy sytuacji na terenie okupacji austro-węgierskiej w Królestwie Polskim. W kwietniu 1917 r. gen. Stanisław Szeptycki, Komendant Legionów Polskich, cieszący się poparciem AOK i MSZ, został generalnym gubernatorem w Lublinie z zadaniem pozyskania ludności do rozwiązania austro-polskiego¹⁸.

Ważna dla Polaków kwestia rozbudowy sił zbrojnych zamiast łączyć wywoływała konflikty z władzami państw centralnych. 10 kwietnia 1917 r. cesarz Austro-Węgier przekazał zwierzchnictwo nad Legionami Polskimi gubernatorowi niemieckiemu gen. Hansowi von Beselerowi, jako głównodowodzącemu polskich sił zbrojnych do czasu powołania głowy państwa polskiego. Decyzja ta wywołała wielki sprzeciw. Zgodnie z układem zawartym z Niemcami w Pszcznie poddani austriaccy wydzieleni z Legionów wchodzili w skład Polskiego Korpusu Posiłkowego, który podporządkowany był Austrii, a poddani rosyjscy Polskiej Sile Zbrojnej (PSZ) podległej Niemcom¹⁹. Piłsudski był sceptycznie nastawiony do werbunku do PSZ, przewidując, że przyniesie nikłe rezultaty. 21 kwietnia Komendant wstrzymał się podczas

¹⁶ W. Jędrzejewicz, J. Cisek, *Kalendarium*, t. II, s. 48.

¹⁷ M. Ronge, *Dwanaście lat służby wywiadowczej*, Warszawa 1992, s. 177.

¹⁸ A. Hausner, *Die Polenpolitik*, s. 156-160; R. Mitzka, *Die k. u. k. Militärverwaltung in Russisch-Polen*, [w:] *Die Militärverwaltung in den von den österreichisch-ungarischen Truppen besetzten Gebieten*, Wien 1928, s. 36-37.

¹⁹ W. L. Jaworski, *Diariusz*, s. 181; A. Hausner, *Die Polenpolitik*, s. 149-155; P. Mikietyński, *Generał Stanisław hrabia Szeptycki. Między Habsburgami a Rzeczpospolitą*, Kraków 1999, s. 164-167; W. Suleja, *Tymczasowa Rada Stanu*, Warszawa 1998, s. 95.

głosowania w TRS w sprawie wydania odezwy werbunkowej (większość głosowała za), wyjaśniając, że każda armia musi posiadać nie tylko żołnierza, ale także własny rząd, którego nadal nie było²⁰. Kolejnym protestem Piłsudskiego było zorganizowanie w Legionach odmowy przysięgi, mówiącej o dotrzymania braterstwa armiom niemieckiej i austro-węgierskiej, i w konsekwencji jego ustąpienie z TRS²¹.

W zmaganiach z państwami centralnymi Piłsudski ponosił porażki, ale w Wielkiej Wojny zatriumfował jako mąż stanu, bo był wierny imponderabiliom i polskiej racji stanu, dzięki czemu stał się „dyktatorem” moralnym dla niemałej części społeczeństwa. Uwięzienie przez Niemców w Magdeburgu w lipcu 1917 r. nadało mu rangę autorytetu narodowego.

Aresztowanie Piłsudskiego pogłębiło kryzys w Legionach Polskich. Delegat władz austro-węgierskich w Lublinie Otton Hoening wskazywał, że ochotnicy Piłsudskiego wyruszyli do walki o wolność i demokrację nie dla Austrii, lecz przeciw carowi Mikołajowi II i absolutyzmowi rosyjskiemu. Gdy największy wróg został pokonany, obóz wolnościowy wystąpił przeciw następnemu gnębielowi, tj. Niemcom i zarządowi okupacyjnemu²². W Polskim Korpusie Posiłkowym przeniesionym pod koniec sierpnia 1917 r. do Galicji doszło do akcji protestacyjnej na znak solidarności z legionistami internowanymi w niemieckich obozach i odmawiających dalszej służby. Wielu legionistów przedłożyło podania do cesarza Karola z prośbą o zwolnienie. Delegat austro-węgierskiego MSZ w Warszawie Stephan Ugron upatrywał winnych tej agitacji w ludziach Piłsudskiego, utrzymujących, że żaden człowiek honoru po aresztowaniu Komendanta nie powinien pozostać w polskim wojsku pod niemieckim dowództwem i w braterstwie broni z Niemcami²³.

W tej gorącej atmosferze władze austriackie obawiały się wydarzeń prowadzących do niepokojów społecznych. Okazją do szczególnej czujności były imieniny Piłsudskiego w marcu

²⁰ Österreichisches Staatsarchiv (ÖStA)/Haus-, Hof- und Staatsarchiv (HHStA), Ministerium des Äusseren (M.d.Ä.), Politisches Archiv (PA) I, kart. 1026. Telegramm nr 230, von Ugron, Warschau, 23.4.1917, k. 289; J. Gaul, *Józef Piłsudski. Źródła z lat 1914-1918 w Austriackim Archiwum Państwowym w Wiedniu*, t. II. *Ogólne Archiwum Administracji, Archiwum Domu, Dworu i Państwa / Józef Piłsudski. Quellen von 1914-1918 im Österreichischen Staatsarchiv in Wien*, Bd. II: *Allgemeines Verwaltungsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv*, Warszawa 2017, s. 420-421.

²¹ W. Pobóg-Malinowski, *Józef Piłsudski w Tymczasowej Radzie Stanu*, „Droga”, r. 13, nr 7-8, s. 723-730; W. Suleja, *Józef Piłsudski*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1995, s. 170-171; idem, *Tymczasowa Rada Stanu*, s. 111.

²² ÖStA/HHStA, M.d.Ä. PA I, kart. 1011. Der Vertreter des k. und k. M.d.Ä. beim k. u. k. MGG in Polen, Nr. 78, Liga der Staatlichkeit, Linke Parteien, Lublin, 2.8.1917, k. 30-37; J. Gaul, *Józef Piłsudski. Źródła z lat 1914-1918*, t. II, s. 187-188.

²³ ÖStA/HHStA, M.d.Ä. PA I, kart. 1025. Der Delegierte des k.u.k. M.d.Ä. in Warschau, Nr. 141/P A-B, Entlassungsgesuche von Legionären österreichischer Staatsangehörigkeit, Warschau, 13.8.1917; J. Gaul, *Józef Piłsudski. Źródła z lat 1914-1918*, t. II, s. 389-391.

1918 r. Prezydium Namiestnictwa Galicji poinformowało władze centralne o zamierzonym przez członkinie rozwiązanej Ligi Kobiet uczczeniu imienin Piłsudskiego poprzez organizację uroczystych wieczorków oraz wysyłanie na jego adres imieninowych pocztówek²⁴. O tym, że najwyższe władze monarchii przywiązywały dużą wagę do informacji o sytuacji w Galicji wskazuje polecenie 19 marca z kancelarii gabinetu cesarza o przesłanie wszystkich ważnych wiadomości bezpośrednio do siedziby AOK w Baden, aby tego samego dnia można było złożyć meldunek cesarzowi, który interesował się „podejrzanymi wystąpieniami” w Galicji²⁵. Minister spraw wewnętrznych Friedrich von Toggenburg przesłał 20 marca uspokajający raport, w którym podkreślił małe zainteresowanie ludności i wyjaśnił, że nieprawdziwe pogłoski o niepokojach mogły pochodzić z kół rozwiązanej Ligi Kobiet. Cesarz Karol przeczytał raport 22 marca w Baden, o czym świadczył krótki zapis: „Ich habe Ihren Bericht zur Kenntnis genommen”²⁶.

Mimo dobrych chęci, cesarz Karol w rozwiązaniu sprawy polskiej bardziej kierował się interesami monarchii niż uniwersalnymi wartościami. Ratunkiem dla monarchii naddunajskiej było wycofanie się z dalszych walk. Nowy minister spraw zagranicznych Ottokar Czernin pragnął doprowadzić do pokoju w porozumieniu z Niemcami. Aby ich zachęcić do tego kroku, występował z różnymi propozycjami, zazwyczaj kosztem Polski. W marcu 1917 r. Czernin przedłożył Niemcom propozycję ustępstw terytorialnych na rzecz Francji w zamian za odszkodowanie w postaci Królestwa Polskiego, które pod berłem arcyksięcia Karola Stefana weszłoby w skład Rzeszy. W propozycji z kwietnia gotów był do oddania, oprócz Królestwa, także Galicji w zamian za odstąpienie przez Niemcy Alzacji i Lotaryngii na rzecz Francji. Zwieńczeniem polityki dezawuowania rozwiązania austro-polskiego był pokój brzeski podpisany 9 lutego 1918 r. przez przedstawicieli państw centralnych z Ukrainą, która za uznanie swojej niepodległości zobowiązała się do dostaw artykułów żywnościowych. Gwałtowny sprzeciw Polaków wywołało przyłączenie do Ukrainy Chełmszczyzny, co ostatecznie pogrążyło rozwiązanie austro-polskie. W proteście II Brygada Legionów Polskich

²⁴ ÖStA/AVA, Ministerium des Innern, Präsidiale, kart. 2118. Präsidium der k.k. galizischen Statthaltereie, Zl. 110/g, 14.3.1918, k. 768-769; J. Gaul, *Józef Piłsudski. Źródła z lat 1914-1918*, t. II, s. 96-97.

²⁵ ÖStA/AVA, Ministerium des Innern, Präsidiale, kart. 2118. M.d.I., Protokoll Nr. 6457/MI, Galizien, politische Bewegung, 19.3.1918; J. Gaul, *Józef Piłsudski. Źródła z lat 1914-1918*, t. II, s. 93-94.

²⁶ ÖStA/AVA, Ministerium des Innern, Präsidiale, kart. 2118. Galizien, politische Bewegung, Der k.u.k. Minister des Innern, Nr. 6353/MI, Alleruntertänigster Vortrag des treuer gehorsamsten Ministers des Innern Friedrich Graf von Toggenburg über die politische Lage in Galizien, 20.3.1918; J. Gaul, *Józef Piłsudski. Źródła z lat 1914-1918*, t. II, s. 91-93.

przeszła przez front na stronę rosyjską, na co władze austriackie odpowiedziały aresztowaniem wielu legionistów. Gestem dobrej woli cesarza Karola był rozkaz z 24 września 1918 r., mimo obiekcji szefa sztabu gen. Arthura Arza von Straussenburga, o zawieszeniu w Marmaros-Sziget na Węgrzech procesu uwięzionych legionistów²⁷.

Cesarz Karol I. próbował desperacko uratować monarchię habsburską i w proklamacji „Do Moich wiernych ludów” ogłoszonej 16 października 1918 r. opowiedział się za państwem federacyjnym, w którym wszystkie narody mogą budować bez przeszkód swoją państwowość. Te plany odnosiły się tylko do ziem pod panowaniem austriackim, gdyż w części węgierskiej arystokracja odrzuciła reformy federacyjne. Proklamacja Karola była mocno spóźniona i wywołała cały łańcuch deklaracji niepodległościowych Kroatów, Serbów, Słoweńców, Polaków i Czechów. 21 października wybuchła w Wiedniu rewolucja i powstało Zgromadzenie Narodowe dla Niemieckiej Austrii²⁸.

Tekst proklamacji dotarł do internowanego Piłsudskiego za pośrednictwem prasy. W jego opinii cesarz Karol nadał nagle wielkie prawa ludności i rzucił do „swoich wiernych krajów i narodów” wezwanie, by same się zajęły swoim losem, „dzieląc, że tak powiem, dawną Austrię według krajów, według narodów, nie dając im zresztą określonych zadań, dzieląc raczej mienie i dobro pomiędzy te narody. Pomiędzy tymi narodami byli też Polacy”²⁹. Na podstawie patentu cesarskiego zgromadzenie posłów polskich do parlamentu austriackiego utworzyło 28 października w Krakowie Polską Komisję Likwidacyjną³⁰.

Na trzy tygodnie przed zwolnieniem z Magdeburga Piłsudski zobaczył w „Die Woche” swoją fotografię z podpisem „Joseph von Piłsudski der Polnische Kriegsminister”. W powołanym 23 października 1918 r. przez Radę Regencyjną rządzie, na czele którego stanął narodowy demokrat Józef Świeżyński, Piłsudskiego przewidziano na ministra wojny³¹. „Ironia

²⁷ A. Arz von Straussenburg, *Z dziejów Wielkiej Wojny*, [w:] *Polska w pamiętnikach Wielkiej Wojny 1914-1918*, Warszawa 1925, s. 534-535.

²⁸ L. Höbelt, „*Stehen oder Fallen?*”. *Österreichische Politik im Ersten Weltkrieg*, Wien-Köln-Weimar 2015, s. 262-270; W. Lukan, *Die Habsburgermonarchie und die Slowenen im Ersten Weltkrieg. Aus dem „schwarzelben Völkerkäfig“ in die „goldene Freiheit“?*, Wien 2017, s. 188-189.

²⁹ J. Piłsudski, *Pisma zbiorowe*, t. VI, Warszawa 1937, s. 85.

³⁰ J. Piłsudski, *Pisma zbiorowe*, t. VI, s. 86.

³¹ ÖStA/HHStA, M.d.Ä. PA I, kart. 1029. Telegramm von Ugron nr 885, Warschau, 25. Oktober 1918, k. 338; ibidem, Der Delegierte der k.u.k. Militärverwaltung in Polen, Nr. 726 Res. Telegramm, Warschau, 27.10.1918, k. 341.

była niezwykła - komentował Piłsudski - minister wojny w więzieniu"³². Akceptacja tej nominacji przez Radę Regencyjną i rząd polski potwierdziła jego wybitną pozycję, mimo wysiłków władz państw centralnych, aby skazać go na zapomnienie.

Cesarz Karol I złożył 11 listopada 1918 r. rezygnację, lecz nie abdykował i 12 listopada 1918 r. udał się na wygnanie do zamku w Eckartsau (Marchfeld). Tego samego dnia parlament w Wiedniu przyjął ustawę o ustanowieniu republiki. Karol I przeżył upadek monarchii, ale rozpaczliwe próby utrzymania się przy władzy i dwukrotne wysiłki objęcia korony węgierskiej zaprowadziły go na zesłanie na Maderę, gdzie zmarł w kwietniu 1922 r. Cesarz Karol I pod względem moralnym sprostał wyzwaniom, których mu nie szczędzono. Wielki udział w tym zwycięstwie miała głęboka religijność i wzgląd na wartości chrześcijańskie, co zaprowadziło go w październiku 2004 r. na ołtarze. Niestety pod presją doraźnych wydarzeń i niemieckiego sojusznika cesarz Karol I okazał się słabym politykiem i nie uratował monarchii oraz tronu.

Gdy Piłsudski po powrocie z Magdeburga do kraju został Tymczasowym Naczelnikiem Państwa, doliczył się czterech rządów w Polsce. Piętno władz zaborczych nosił rząd premiera Józefa Świeżyńskiego z ramienia Rady Regencyjnej w Warszawie. Także Polska Komisja Likwidacyjna „oparta na patencie cesarza Karola i złożona z postów do zaginionego już parlamentu wiedeńskiego”³³ rozpoczęła swoje istnienie i swoją pracę „na podstawie aktu nie swojego, ale obcego zaborczego państwa, na podstawie aktu cesarza Karola, który rozwiązał niejako Austrię”³⁴.

Cesarz Karol I myślał przed śmiercią o przyszłości Austrii, Węgier oraz Europy środkowej, widział rozwiązanie w federacji krajów naddunajskich i przestrzegał przed niebezpieczeństwem ze strony wielkich Niemiec. „Wiele małych państw, które powstały wskutek naszego [tj. Austro-Węgier] rozpadu są politycznie i finansowo szkodliwe dla Europy. Są one ogniskiem stałych zewnętrznych i wewnętrznych komplikacji. Zagranicznych, ponieważ, po pierwsze, nie tolerują się wzajemnie między sobą, po drugie, ponieważ, prowadząc dotychczasową politykę, nieuchronnie wpadną w ramiona <<Wielkich Niemiec>>. [...] Wewnątrzpolitycznie wszystkie nowe państwa noszą w sobie zarodek upadku”³⁵. W memoriale odniósł się do państwa polskiego, doceniając patriotyzm Polaków i dzielność ich

³² J. Piłsudski, *Pisma zbiorowe*, t. VI, s. 208; t. VIII, s. 99.

³³ J. Piłsudski, *Pisma zbiorowe*, t. IX, s. 311.

³⁴ Idem, *Pisma zbiorowe*, t. VIII, s. 92.

³⁵ E. Demmerle, *Kaiser Karl I. „Selig, die Frieden stiften...“*. *Die Biographie*, Wien 2004, s. 224-225.

żołnierzy. Pozycję Polski osłabiało złe położenie militarne, na wschodzie Rosja, na zachodzie Niemcy, w których proroczo dostrzegł późniejszych wrogów Ententy, która nie miała bezpieczniejszej forpoczty na Wschodzie niż polskich żołnierzy. Ratunek dla Polski, otoczonej niechętnymi Litwinami i Czechami widział we wsparciu ze strony Austrii³⁶.

Karol I i Piłsudski mieli podobne poglądy na los narodów środków-europejskich. Karol I patrzył na nie z perspektywy naddunajskiej i widział zagrożenie z zachodu ze strony odradzającej się potęgi Niemiec, oraz zagrożenie ze wschodu – także dla europejskiej cywilizacji - ze strony Sowieckiej Rosji³⁷. Piłsudski podzielał to zdanie i był świadomy niebezpieczeństwa dla Polski ze strony sąsiadów - bolszewickiej Rosji i rewizjonistycznych Niemiec. Przed zagrożeniem niemieckim miały Polskę bronić sojusze z państwami zachodnimi i rola placówki cywilizacji zachodniej na Wschodzie. Przed niebezpieczeństwem sowieckim miała chronić oparta na wartościach (wolności, poszanowaniu praw, samorządności, swobodnego rozwoju kulturalnego) federacja narodów Europy środkowo-wschodniej, w której nie widział miejsca dla Austrii. Taka wizja racji stanu nie spotkała się z uznaniem na Litwie i Białorusi, a na Ukrainie sojusznik Semen Petlura okazał się za słaby. Piłsudski nie otrzymał także poparcia w kraju, gdzie zwyciężyła koncepcja inkorporacji terenów wschodnich³⁸. Piłsudski przegrał jako polityk, bo nie zrealizował swoich godnych męża stanu dalekosiężnych celów zabezpieczenia Polski przed Rosją, chociaż okazał się zwycięskim wodzem w wojnie polsko-bolszewickiej³⁹.

Podobieństwa między Piłsudskim i Karolem I wystąpiły nie tylko w koncepcji utworzenia w Europie środkowej federacji, ale także w wyborze głównego sojusznika. Cesarz Karol wybrał Francję, bo Austria nie miała z nią sprzecznych interesów⁴⁰. Piłsudski poszedł dalej, bo był przekonany, że Polskę z Francją łączyły nie tylko wspólne interesy, lecz także wartości cywilizacyjne⁴¹. Piłsudski w maju 1926 r. odbił sobie z nawiązką polityczne porażki,

³⁶ *Kaiser Karl, Persönliche Aufzeichnungen*, s. 517; G. Kucharczyk, *Ostatni cesarz*, s. 96-97.

³⁷ P. Broucek, *Karl I (IV)*, s. 217-218; G. Kucharczyk, *Ostatni cesarz*, s. 98.

³⁸ J. Gaul, *Józef Piłsudski i cywilizacyjny wymiar polskiej racji stanu na Wschodzie 1918-1922*, „Przegląd Wschodni”, t. 16, 2021, nr 2, s. 57-107.

³⁹ J. Gaul, *Józef Piłsudski na progu niepodległości Polski. Zwycięski mąż stanu – przegrany polityk (1914-1922)*, „Studia Historyczne”, R. LXI, 2018, z. 3, s. 47-71; idem, *Józef Piłsudski an der Schwelle zur Unabhängigkeit Polens. Siegreich als Staatsmann – besiegt als Politiker (1914-1922)*, [w:] *1918 – Das letzte Kriegsjahr. Symposium 9. November 2018*, „Acta Heeresgeschichtliches Museum Wien”, Bd. XI, Wien 2019, s. 63-97.

⁴⁰ E. Demmerle, *Kaiser Karl I.*, s. 229.

⁴¹ J. Piłsudski, *Pisma zbiorowe*, t. V, s. 184-186.

przejmując w stylu Księcia Machiavellego pełnię władzy⁴², czego nie potrafił zrobić Karol I. pod czas prób restauracji monarchii na Węgrzech. W Polsce w latach 1926-1935 zachodnie wartości bardziej maskowały i legalizowały dyktatorską władzę Piłsudskiego niż były kompasem dla jego poczynań, zwłaszcza w kwestii ustroju Polski i traktowania przeciwników politycznych, mimo że nigdy nie zapomniał o imponderabiliach i nie wyrzekł się związków z Zachodem.

Los rzucił Piłsudskiego na przelocie lat 1930/1931, podobnie jak cesarza Karola, na Maderę, z której powrócił nie przezwyciężywszy śmiertelnej choroby. Czy można mówić o jego politycznym sukcesie, skoro cztery lata po śmierci w maju 1935 r. ze stworzonej niepodległej Rzeczypospolitej nie zostało śladu, wskutek czwartego rozbioru dokonanego we wrześniu 1939 r. przez hitlerowskie i stalinowskie mocarstwa totalitarne?

Bibliografia:

Arz von Straussenburg Arthur, *Z dziejów Wielkiej Wojny*, [w:] *Polska w pamiętnikach Wielkiej Wojny 1914-1918*, Warszawa 1925, s. 527-541.

Broucek Peter, *Karl I (IV). Der politische Weg des letzten Herrschers der Donaumonarchie*, Wien-Köln-Weimar 1997.

Demmerle Eva (2004): *Kaiser Karl I. „Selig, die Frieden stiften...“*. *Die Biographie*, Wien 2004.

Feigl Erich (Hrsg.), *Kaiser Karl, Persönliche Aufzeichnungen, Zeugnisse und Dokumente*, Wien-München 1984.

Gaul Jerzy, *Czarno-żółty miraż. Sprawa Józefa Piłsudskiego w monarchii habsburskiej 1896-1918*, Warszawa 2018.

Gaul Jerzy, *Józef Piłsudski an der Schwelle zur Unabhängigkeit Polens. Siegreich als Staatsmann – besiegt als Politiker (1914-1922)*, [w:] *1918 – Das letzte Kriegsjahr. Symposium 9. November 2018*, „Acta Heeresgeschichtliches Museum Wien“, XI, Wien 2019, s. 63-97.

Gaul Jerzy, *Józef Piłsudski i cywilizacyjny wymiar polskiej racji stanu na Wschodzie 1918-1922*, „Przegląd Wschodni“, t. 16, 2021, nr 2, s. 57-104.

⁴² J. Gaul, *Polska racja stanu i legalizacja przez Józefa Piłsudskiego przewrotu majowego 1926*, „Studia Historyczne“, t. 62, 2019, nr 3, s. 31-62.

Gaul Jerzy, *Józef Piłsudski na progu niepodległości Polski. Zwycięski mąż stanu – przegrany polityk (1914-1922)*, „Studia Historyczne”, r. 61, 2018, z. 3, s. 47-71.

Gaul Jerzy, *Józef Piłsudski. Źródła z lat 1914-1918 w Austriackim Archiwum Państwowym w Wiedniu*, t. II. *Ogólne Archiwum Administracji, Archiwum Domu, Dworu i Państwa / Józef Piłsudski. Quellen von 1914-1918 im Österreichischen Staatsarchiv in Wien*, Bd. II: *Allgemeines Verwaltungsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv*, Warszawa 2017.

Gaul Jerzy, *Karol I Habsburg – ostatni cesarz Austro-Węgier*, „Przegląd Powszechny”, nr 5, 2006, s. 82-93.

Gaul Jerzy, *Polska racja stanu i legalizacja przez Józefa Piłsudskiego przewrotu majowego 1926*, „Studia Historyczne”, t. 62, 2019, nr 3, s. 31-62.

Gaul Jerzy, *Przez zaborczą Austrię do niepodległej Polski. Wojskowy, polityczny i cywilizacyjny wymiar polskiej racji stanu 1867-1918*, „Przegląd Wschodni”, t. 15, 2019, nr 2, s. 235-271.

Gaul Jerzy, *The Austro-Hungarian Empire and its political Allies in the Polish Kingdom 1914-1918*, [w:] *Der Erste Weltkrieg und das Ende der Donaumonarchie*, Andreas Gottsmann (Hrsg.), Wien 2007, s. 203-221.

Hausner Arthur, *Die Polenpolitik der Mittelmächte und die österreichisch-ungarische Militärverwaltung in Polen während des Weltkrieges*, Wien 1935.

Höbelt Lothar, *„Stehen oder Fallen?“. Österreichische Politik im Ersten Weltkrieg*, Wien-Köln-Weimar 2015.

Jaworski Władysław Leopold, *Diariusz 1914-1918*, red. Michał Czajka, Warszawa 1997.

Jędrzejewicz Wacław, Cisek Janusz, *Kalendarium życia Józefa Piłsudskiego 1867-1935*, t. I, Kraków-Łomianki 2006.

Kaiser Karl, Persönliche Aufzeichnungen, Zeugnisse und Dokumente, herausgegeben von Erich Feigl, Wien-München 1984.

Kucharczyk Grzegorz, *Ostatni cesarz. Bł. Karol I Habsburg*, Poznań 2004.

Listy Władysława Sikorskiego do Władysława L. Jaworskiego i Prezydium Naczelnego Komitetu Narodowego (1914-1919), oprac. oraz wstęp Z. Koziński, Z. Pietrzyk, Kraków 1987.

Lukan Walter, *Die Habsburgermonarchie und die Slowenen im Ersten Weltkrieg. Aus dem „schwarzgelben Völkerkäfig“ in die „goldene Freiheit“?*, Wien 2017.

Mikietyński Piotr, *Generał Stanisław hrabia Szeptycki. Między Habsburgami a Rzeczpospolitą*, Kraków 1999.

Mitzka Rudolf, *Die k. u. k. Militärverwaltung in Russisch-Polen*, [w:] *Die Militärverwaltung in den von den österreichisch-ungarischen Truppen besetzten Gebieten*, Wien 1928, s. 8-52.

Piłsudski Józef, *Korespondencja 1914-1917*, Londyn 1984.

Piłsudski Józef, *Pisma zbiorowe*, t. V, VI, VIII, IX, Warszawa 1937.

Pobóg-Malinowski Władysław, *Józef Piłsudski w Tymczasowej Radzie Stanu*, „Droga”, r. 13, nr 7-8, s. 708-732.

Ronge Maximilian, *Dwanaście lat służby wywiadowczej*, Warszawa 1992.

Suleja Włodzimierz, *Józef Piłsudski*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1995.

Suleja Włodzimierz, *Tymczasowa Rada Stanu*, Warszawa 1998.